

TÖÖDISTSIPLIIN JA TEOTSEMISNORMID

282. Tööeetikad ja kohustavad töösundust kristlik elukäsitus ei ole arendand eriti kategooriliseks oma käskude ega patuõpetusega. Kõige olulisem nõue, mida kirik rahvatraditsiooni on suutnud sisendada, on pühapäevase töö keeld, kuid sellelgi ei ole Liivi rannikul mingit absoluutset kehtivust: hädasunnil ja ilmastiku äkki muutuvate tingimuste tõttu harrastatakse seda küll ja küll; pühapäevast tööd ei peeta patuks ega karistatavaks. Katoliikliku propaganda levitatud didaktilisi jutte pühapäevase töö äpardumisest, kahjulikkusest või kuradile kuulumisest Liivi rannikul ei tunta. Kui keegi pühapäeval töötab, siis tema kohta ometi öeldakse etteheitvalt: ei sul ole siga ega pühapäeva (Kr). Töödistsipliini hoiab ülal vana algupärane kombeõiguse norm: kes ei taha töötada, sel ei ole süüa (L) ~ sel ei lähe (s.t. ei kõlba) ka süüa (Sr). Liivi suhtumist töösse kõige paremini iseloomustab semantiline areng, nii et “elamine” = *jelami* (lvÜ) tähendab *eo ipso* ühtlasi ka töötamist. Koduses miljöös juhib töötamist pereisa koos -emaga; karistuseks on ihunuhtlus, eriti lastele, ja söömata jätmine. Kollektiivtööd reguleeritakse kokkuleppe alusel, kuna erilise töövanema institutsiooni ei mäletata; isegi püügijuhti meeskondadele ei valita, vaid komplekteeritakse ainult rühmiti meeskonnad, *resp.* püügikaaslased (vt. § 242). Ainult laeva diktaatoriks on kapten ja mõisa tööjuhiks on olnud kubjas. Hädaabitöid sooritatakse talgute korras. Varem armastatud sooritada suuremaid töid aina talgutega nagu näit. heina-, puu- või palgivedu; talgulistele pakutud õlut, saia, liha, võid, kalu – see hää roog olnudki siis maksuks (Pr); teatakse, et pruulitud oma kolm-neli vaati õlut

(V)¹. Tüdrukute töölkäimisest laupäeviti saunas vt. § 256 (nädalapäevade uskumusi ja kombeid).

Kollektiivtööde eelduseks on häänaaberlikud vahekorrad. Teatud perede vahel valitsebki vastastikune majasõprus, mida kinnitatakse külakosti ja nn. uudse traditsiooniga: vanasti mitte kunagi ei mindud teise juurde, kui ei olnud külaleiba (*kila-leba*) kaasas – kas või ainult odrakaraskitki (Pr). Enne sõda (s.t. enne 1914) meil oli selline komme: kui laupäeva õhtul küpsetati saia, siis viidi seda teise tallu kah maitsta mõni kolm-neli pätsikest, ja kui pätsid olid väga väiksed, siis viidi iga inimese kohta üks; kui pätsid olid suured, siis viidi kogu perekonna kohta üks; ja kui need teisest talust küpsetasid valmis oma leiva, siis nad tõid taas seda maitsta; kui ma olin väike, siis ema saatis mind kah igal laupäevaõhtul saiapau-naga teise tallu, ja kui teises talus leib oli ära küpsetatud, siis anti mulle paun tagasi külaleivaga; kui ei olnud veel küpsetatud, siis toodi pärast järgi; ja kui külakuklid olid magusamad kui koduleib, siis tee pääl sõin ise peaaegu poole ära (Kr). Meie külas külakosti teise perre ise ei viidud, vaid sooja leiba ja saia anti ainult siis kaasa, kui teisest perest keegi oli tulnud parajasti külla; siis lõigati kanik leiba ja anti kuklikene saia kaasa; jutustaja poisikesena sõünd saia kojuteel ära ega ole emale külaleivast kõnelnudki: egas andja ikka enam küsima tulevat (V). Viimases seletuses ilmneb juba vana külakosti-traditsiooni mandumise sugemeid; Läti iseseisvuse ajastul komme oligi üldiselt kadumas. Elujõulisemana osalt püsis uudseviimine värskest viljast, tapetud loomast, kodutehtud õllest jne. Uudse-mõistele erilist oskussõna ei tunta. Tänapäeva materialistlik-egoistlik elutunne on halvand üldse vastastikust abivalmidust ja solidaarsustunnet, nii et järjest enam võõrduvad üksteisest isegi sugulased. Muidugi ulatuvad suguvõsa sisetülid osalt ka kaugemasse aega ja on leidnud oma kristalliseeringu vanasõnas: sugu[võsa] on ainult külastamiseks, mitte kooselamiseks (Ii). Vastupidist suhtumist tõlgitseb vanasõna: veri on paksem kui vesi ja vana armastus ei roosteta (V). Eriti tüübiliseks peetakse sõpruse-mõiste allakäiku. Sõber-sõna vastet liivis ei tarvitata, vaid esineb läti laensõna *drougōz* (lvÜ < lt. *draugs*). Südamesõbra hellitusnimeks olnud varem õe meelitussõna *suš'a* (lvÜ). Vanamehed joond kõrtsis viina, vestelnud omavahel, haarand üksteisel ümber kaela ja kutsund üksteist: "Ah sa mu armas *suš'a!*" (Ir, Kr, Pr); kui mindud

¹) Dzimtenes Vēstnesis nr. 235, 1914.

külla, siis üteldud vanale hääle tuttavale: “Oi sa mu armas *suš’a*!” (Ir). Sellist hella suhtumist uuemal ajal ei ole nii paljut enam märgata, niisama nagu kahanemas on kollektiivtööde harrastamine. Sõprade-probleemi käsitlevad järgmised vanasõnad: kellel õnne, sellel sõpru (L); täie kausi juures on sõpru küllalt, kuid tühja juures mitte ühtki (Sr); kes täie kausi juures on sõbrad, need puuduse ajal taganevad ära (V); hää sõber on nagu auklik riist (L); ustav sõber on harv varandus maa pääl (L).

Laiskus ja virkus on omadused, mida liivi rahvaeetika ei käsitle kuigi normatiivselt. Laisa kohta üteldakse: laisk nagu peni (L, Ii); ah sa laisk peni, sul ju ribad mööda selga (V); aeglane kui mõtus (Pr); need plikad jäävad nagu mõtuseks (Pr); va laisk-mait, kes käis ümberringi ja jutustas muinasjutte (Pr); köster ise ei tee ju kah mitte töölonga, aga on niisama läbi nagu *bol’r* ‘polt’ (Ir < Ii); võti keerab lukus ja laisk keerab oma asemel (L) ~ uks keerab hingedel, laisk vähkreb oma asemel (Sr). Ebarahvapärane on vanasõna: laiskus on eihüva (s.t. kuradi) pesa (L). Laiskade vanasõna olevat: mis täna võib ära teha, seda jäta homseks – siis ei ole mitte kunagi mõtlemist, mida hommeli teha (L). Virga seisukohalt see vanasõna kuulub: mis täna võib ära teha, seda homseks ära jäta (Kr). Edasi kihutavad töökusele hoiatused: käed süles ei teeni leiba (L) ~ käsi rüpes hoides leib ei tule (Sr), unest leiba ei saa küpsetada (Ii), rikas leib ei tule kätte ilma tööta (L); noorest pärast armasta töötada, siis vanas eas ilma leivata ei jää (L); hää see töö, mis ära tehtud, hää see suutäis, mis alles hoitud (Kr); pärast tööd leib *ruod’ub* ‘ruttab’ (L); must töö – valge leib (Ii); töö õpetab töötegijat (Sr); töö näitab, milline on meister (L). Kui keegi on teind midagi asja ja see pole õnnestund, siis üteldakse, et ta on teind sellise nagu Riia värava (Ii). Kui mõni asi on tehtud liig suur, siis üteldakse, et nüüd on teind sellise suure nagu härjaikke (Ii). Teeb keegi midagi ruttu ja hooletult, hurjutatakse: nagu raipenülgija loputab pükse (Ii). Kahe-mõtteline on kiitus pilla-palla tehtu kohta: sa nii ruttu tegid ära, nagu koer jooksis poriaugust läbi (Ii). Häätähtlikum on ütlus kiiresti tehtu kohta: ta on selle asja veel soojana ära annud (V). Inimese kohta, kes ei püsi mitte kuski kohas tööl, üteldakse: tal kõikjal maa vajub (Kr). Hädavarest ja ersats-tegijat kutsutakse hädanaelaks (*nuot-naglō*): kui muud kedagi ei ole, siis võib selle hädanaela kah Riiga saata (Ii), üteldi ühe Liivi Seltsi juhatusliikme kohta. Inimese kohta, kes midagi ära ei tee, üteldakse: sa *sita-zessōr* (Ii). Unimütsi,

kes vähe töötab, kutsutakse tukkujaks = *tukil'* (lvÜ): sa oled selline nagu tukkuja üha – kuhu läheb, säääl tukub (Sr).

Üks olnud selline laisk tüdruk. Ja ta kedrand väga aeglaselt – kogu nädala kedrand üht takukoonalt. Siis tulnud ta juurde peigmees. See tahtnud näha, kui ruttu ta võib koonla ära kedrata. Siis ta võtnud tüdruku kapi võtme ja peitnud takkudesse ära ja läind ise minema. Ja nii olnud (s.t. saabund) laupäeva õhtu, ja tüdruk tahtnud tõmmata valge särgi selga ja pole võind leida kapi võtit. Ja nõnda tulnud see poiss kah sinna. Nii tüdruk kaevand, et ta ei või leida kapi võtit, et see on kadund ära. Nii peigmees näind, et on väga laisk, et ühe nädalaga ei ketra ära takukoonalt. Ja annud siis võtme tagasi ja läind ära. – L 131.

Kaks peremeest olnud, üks hää, teine halb. Ja siis nad kõrvustikku niitnud oma niitudel. Ja niitnud pruukosti-ajani, ja nii hää peremehe inimesed istund pruukosti sööma. Nii halb peremees ütelnud: “Istume me kah!” Inimesed küsind: “Miks nõnda?” – “Las teine peremees mõtelgu, et me kah sööme.” Kui nad olnud nüüd pruukosti ära söönd, hää peremehel inimesed tõusnud üles ja hakand niitma jällegi. Nüüd halb peremees ütelnud oma inimesile: “Tõuske te kah ja minge niitma!” Kuid poisid visand ja vitsutand vikatitega maad mööda, kuid heina pole niitnud. Nii peremees ütelnud: “Miks te nõnda teete?” – “Las teine peremees mõtelgu, et me kah niidame.” – L 132.

Ühel perenaisel olnud laisk tütar. Talv läbi ta kedranud, kuid 3–4 pooli lõnga saanudki ainult valmis. Siis neile tulnud üks külanaine, see õpetanud seda laiska tüdrukut, kuidas kerge vaevaga saab kõik paklad (*resp.* takud) lõngaks: panna paklakoonlad toobri sisse, valmiskedratud pool kõige peale, valada vett toobrisse ja ise ütelda selle juures kogu aeg: lõngad, lõngad, lõngad! Nii tüdruk teinudki, ja üksteise järele koonlad vähehaaval muutunud lõngaks. Üks koonal veel jäänud järele paklaid, mida nähes tüdruk heameelega kilganud: “Üks koonal paklaid veel pääl!” Niikui nimetanud paklaid, olnudki kõik paklad jälle paklakoonlaks tagasi läinud ega saanudki neid enam lõngaks ilma ketramata. – L Lnb 945.

Tööde algamise ja lõpetamisega on ühenduses mitmesuguseid vanul uskumusil ja maagilisel mentaliteedil baseeruvaid käske ja

keelde, mis taotlevad edu ja jätku, sigivust ja viljakust, kahjuliku tõrjet ja kasuliku ülekannet soovitava viisil. Juba vanasõnagi hoiatab: kõik algus on raske (L, Ii) ~ iga algus on raske (V). Kui on alustatud mõnd tööd, siis julgustatakse: kui sa oled pannud käe adra juurde, ära vaata enam ümber (Ii). Kui mõni töö tunnukse liig raske, siis rahustatakse: need rohud, mis teevad hääd, on väga mõrudad (Ii). Algatusvõime kõrval hinnatakse ka harjumust: harjumisel on suur jõud (L). Suuremate tööde lõpetamisel on olnud poli-seks kombeks putru keeta, et tehtud töö saaks tihe ehk “paks nagu puder”, näit. naistel kangas, meestel vili; kui tulnud ja nähtud töö lõpetamist, siis öeldud aina: oi, täna õhtul saab putru (Kr, vt. ka *laupäeva* alt). Paljude toimingute kohta maksab keeld sellepärast, et sümpateetilise seose tõttu kardetakse analoogiliselt mõnd äpardumist: meesterahvas kumuli pandud pangi pääle ei tohi istuda, sest siis paiskub paat ümber (s.t. kah kumuli), kui minnakse merele (Kr). Vanasti öeldud alati, et aiavitsu ei tohita jätta pikkade otstega: siis härjad torkavad silmad välja (L); Kui metsas saetakse puid, siis seda konksu, millega lüüakse kirve pääle, kui puud lõhutakse, seda ei tohita koju tuua: muidu elajad käravad maha (V), s.t. lähevad samuti lõhki; jutustaja enda onu toond konksu koju ja näed: siga kärvandki maha. Teiselt poolt taas omistatakse esimesele korrale maagilist mõju ka järgnevate kordade kohta: Piškiz-Käp (L) Lina ütles ikka, et pandagu kevadel tähele, kust poolt pikne tuleb esimest korda üles, säält poolt ta tuleb ühtsoodu kogu suve (L, vt. ka aastaajad). Esmakordne kokkupuude tähistab ka kesken-dust ja vastava jõu või mõju totaalset ülekannet korraga: kui hommikul tõustakse üles ja nähakse, et kuld [s.t. kaste] hiilgab rohu otsas, siis see tüdruk, kes esimesena läheb säält silmi pesema, saab õndsaks (Kr); kui tahetakse ruttu suureks kasvada, siis tuleb min-na kevadel esimese vihma alla ja hoida suu lahti, nii et vihm sajab suhu – siis kasvatakse ruttu suureks (V); rändlindude esmakord-sest nägemisest või kuulmisest oli juttu juba eespool (vt. § 253), lisagem veel analoogilisi näiteid:

ESIMEST KORDA

Kui kevadel nähakse metsloomadest esimesena rebast, siis nägijal tuleb sel aastal tulekahju (Kr, V).

Kui kärnkonna nähakse esimest korda kevadel kuiva pääl, siis sel suvel olevat selline “kuiva pääl” see inimene, ei minevat tal hästi; kui aga nähakse vee sees, siis tulevat [nägijale] hää suvi (Pr).

Inimese õnn oleks nagu nõnda: kui nähakse kevadel liblikat esimest korda valget, siis olevat ilus suvi ja see inimene olevat terve ja kõik õnnestuvat tal hästi, haige ei olevat; kui aga nähakse kirjut, siis olevat kirju suvi; kollane kah ei olevat hää (L). Kollane liblikas on tulekahju, kirju on pahad kõned (s.t. keelepeks), valge on nutt ja must on surm (V).

Kui sitikat nähakse kevadel esimest korda lendamas, mitte roomamas, siis [nägija] lööb [suvel] palju jalgu (V).

Kui pikne tuleb kevadel esimest korda merest, siis jää vajub merre ära ja kalameestel on hää püük ja palju kärbseid on ja parme rannas; kui pikne tuleb esimest korda taas maa poolt, siis maameestel on palju vilja ja on palju sääski ja kollase persega parme, ja kalamehed ütlevad siis [nende parmude kohta], et maamehe härg tuleb möirates (Kr). Kui kevadel esimene pikne tuleb merest üles, siis tuleb kalameestel hää püük, palju kalu ja raha; kui ta tuleb aga maa poolt üles, siis kalu ei saa, siis maameestel on putukaid küllalt ja kasvab palju vilja, eriti otra, ja maamehed teevad õlut (Kr). Kui kevadel esimene pikne läheb üle mere, siis tuleb püügisuvi, ja kui ta jääb seisma, ei lähe üle, siis on kehv püük (L). (Vt. LRU I 55).

Kust pikne võtab kevadel oma tee, säält ta enamasti ka läheb – kas maa või mere poolt (Kr).

Soe piksevihm kevadel teeb kõik kasvu kohe lahti – vili, hein, lehed on kõik kohe väljas, kuna enne oli maa valge (V).

Merest tõusev esimene pikne teeb palju kahju (LRU I 55).

Maagilise kokkupuute kestvus vastab toimingu enda kordumise hooajale sagedaimini kas aastaegade või ööpäeva raamistikus: kui hommikul tõustakse “kura” jalaga voodilt üles, siis sellel päeval pole õnne; kui aga “hää” jalg astub esimeseks voodist välja, siis on õnne sel päeval; nõndasama tuleb esiteks ka kängida paremat jalga (Kr); kui hommikul kängitakse jalgu ja pannakse pahema jala king paremasse jalga või vastupidi, siis välja minnes kukutakse maha (V); kui hommikul tõmmatakse vest või särk pahupidi selga, siis saadakse päeval purju juua (V), s.t. siis läheb ka pää “pahupidi”. Maagilise kontakti ulatust tõlgitseb tabavalt järgmine seletus: kui küpsetatakse uudseleiba või jahvatatakse esmakordselt värskeid teri ja kui siis antakse sellest mõnele inimesele, siis antakse kogu aasta [s.t. kuni järgmise uudseni], siis tuleb alata jäle anda; nõnda on kõigea, mida antakse esimest korda inimese töö juures, kala

kah; pärast küll võib anda (Kr). Sama mõtteviisi juhib ka tõrjenõiduse võttele: kui esimest korda lastakse väiksed kanapojad välja, siis peab lastama tibukesi kolm korda läbi pahema jala püksireie, et kullid, varesed ja muud kiskujad linnud ei võtaks neid ära (Sr). Kui mesilased heidavad (“jagavad”), siis peab manatama, et nad ei heidaks liig kõrgele puu otsa või ei läheks metsa, ja see on nõnda: kui kevadel tehakse esmakordselt tarud lahti ja võetakse säält kärge (“kudet”) välja, siis pistetakse taru alla pisike tükk – siis mesilased “heidavad” maha, kui nad “jagavad” (Ir < Ii). Kui mõni viljapuud – õunapuud, ploomipuu, kirss – õitseb esimest korda, siis ei tohita lasta sel ära õitsta, vaid peab murtama õied ära: muidu, kui ta õitseb ära, siis kasvab talle vilja pääle, kuid see pole ühelgi aastal enam hää, vaid väike; õunad on sellised kui seakartulad; magusad on küll, kuid väiksed (V). Esmakordse maagiale vastavad taiad uuen-damisel: kui puhastatakse kaevu, siis pidavat visatama soola sisse, siis vesi olevat terve (Sr). Uue kaevukoha otsimiseks soovitatakse vaadata, kus kasvavad pajud: sääll on alati vett (V).

Eriti suurt ettevaatust omistatakse kodunt väljaminekule ja kokkupuutele võõrastega, et vältida kontakti sattumist kahjulike jõududega ja siirda neid endalt ära teisale. Jutustaja isa jälgind kodunt kuhugi välja minnes alati, mitu korda ta aevastab: kui ta aevastand kaks korda, siis ta tõtand ruttu minema, sest muidu teine võtvat [õnne] ära; kui aga aevastatavat ainult üks kord, siis ei maksvat kuhugi minna, parem istuda taas maha (Pr). Kui mõni inimene tahab tee pääle minna ja enne seda situb, siis on õnne, kui ta aga kuseb, siis õnnetust (V). Kui tahetakse tee pääle minna, siis kella üheteistkümne ja kaheteistkümne vahel ei või kodunt välja minna tee pääle ei öösel ega päeval: siis see minek ei õnnestu (Kr). Kui minnakse tee pääle, siis tuleb istudes jalgu kängida, et teed oleksid lahedad; kui on hakatud kängima ilma istumata, siis tuleb kängida mõlemad jalad istumata: siis nõndasama teed hargnevad hästi lahedasti (V). Kui hakatakse minema, siis enne seda on vaja istuda, et ebaõnn läheks ~hargneks eest ära (V). Istumisest enne äraminekut oli juttu juba ühenduses kuradiga (vt. LRU II 160). Kui minnakse tee pääle, siis tuleb võtta ja minna leivasuutäiega kolm korda ümber hobuse ja vankri vastu päeva, peatuda hobuse pää juures, teha selle leivasuutäiega rist hobuse pää pääle ja anda leib hobusele ära süüa: siis ei tule tee pääl mingit äpardust (V). Teel ei taheta anda teed möödasõitjale: siis kõik raskus jäävat oma hobusele (V). Kui teine tee pääl “paneב” sul hobuse paigale kinni, siis võta tal rangid

pääst maha, mine kolm korda vastu päeva ümber vankri ja hobuse ja pane iseendale rangid pähe, nagu nad on hobusel pääs, siis süлга kolm korda läbi nende rangide ja pane rangid jälle hobusele pähe – valmis (Kr). Kui vankril kukub mutter maha, siis tuleb võtta hobusesabast jõhv (“juus”) ja keerutada telje otsa ümber: siis mutter enam maha ei tule (V). Kui hakatakse mööda teed minema ja esimesena tuleb vastu naine, siis ei ole õnne, siis see ei “tule välja”, mis pääle minnakse (V). Kui mees puutub esimesena vastu, siis on õnne, kui naine, siis õnnetust (Kr). Kui minnakse või sõidetakse kuhugi ja esimeseks satub vastu vana naine, siis tuleb keerda kolm korda vastu päeva ümber ja süljata kolm korda üle õla maha – siis kõik õnnetus on selja taha ära läind (Kr). Kui jookseb jänēs või kass või orav üle tee, siis pole õnne; kui naine tuleb vastu, siis kah pole õnne; siis tuleb keerda kolm korda jalakandadel vastu päeva ümber – siis milline õnn on olnud, selline ka jääb (V). Kui inimene läheb mööda teed ja orav jookseb üle tee, siis pole õnne; kui jänēs jookseb üle tee, siis on õnne (Kr); sama jutustaja õiendas teisel korral: kui sõidetakse kuhugi tee pääl ja jänēs jookseb üle tee, siis õnne ei ole, siis vaja sõita tagasi (Kr). Kui joostakse hobuseid otsima ja orav jookseb üle tee, siis õnne ei ole (V). Vastutulijast vt. veel LRU I 109–110. Sõiduriista küljeli lükkamisest tagasitulekul vt. LRU II 160. Naise eest teelt kõrvaleminekust vt. LRU III 5.

On ka isesugused vedamise või koormasõnad = *vjedam-sõnad*, millega teise hobuse võib ära rikkuda. Kui sõidab oma hobusega või koormaga teise koorma järel, siis loeb need sõnad, ja eelsõitja hobune veab siis ka järeltuleva koorma, nii et see hobu käib üsna tühjalt. Jutustaja neid sõnu ei tea (Kr Lnb 182).

Nagu kodunt välja külla minnes, sama suurt ettevaatust omistatakse võõrale, kui see tuleb külla. Külaliste tulekut ennustatakse toa hommikusest puhastamisest: kui pühitakse tuba ja mõni puru läheb (~lendab, ~jookseb) tagasi, siis tuleb sel päeval külalisi (Sr, V). Külalist ennustavad veel kass, tihane, pisike hall lind, leivasuutäie kukkumine suust. Kui teretatakse üle laua, siis üteldakse vabanduseks: kui antakse kätt üle laua, siis kurat jooksvat (~põgenevat) metsa (Kr). Kui mõni külainimene tuleb tuppa, siis palutakse teda istuda, et väiksed lapsed magaksid ja et koerad ei hammustaks jalgu (V). Külalisele nõnda üteldaksegi kohe: kui sa ei istu, siis lapsed ei taha kasvada (Sr). Kui võõras palub õhtul möödasõidul öömaja, siis vastatakse: kui inimeste juures ollakse, siis metsa pole vaja minna, küll öömaja saab (V). Rändaja taas ütleb: kus antakse

öömaja, säääl on kodu (L). Kutsutud külaliste kohta on tuttav piiblisalm: palju kutsutuid, vähe äranähtuid, *resp.* valituid (Ii).

Maagilise seose oletamine eri olendite, nähtuste ja toimingute vahel on põhjustand laialdast ennustamist teatud algatuse või teoksiloleva töö, protsessi ja kasvõi mõttegi õnnelikuks või õnnetuks sooritamiseks. Sellises ennustamises ei ole aktiivset nõidumist, vaid siin näeme lihtsalt teatud mõtteviisi provotseeritud “loogilisi” järeltusi. Maagiline mentaliteet ongi jälgind väga erksalt igasugu loodusnähtusi ja olendeid, nende esinemist ja suhteid, samuti aga ka inimest ennast ning on osand järeldada kõigest olevast äärmiselt palju endeid oodatava tulevase kohta sümptateetilise seose alusel kas kokkupuute, ülekande, jäljenduse või taotelu kaudu. Juba sündiva lapse ja iseenda jälgimine on juhtind inimesi ennetele: vanarahvas ütleb, et need, kel päälagi (“pää süda”) ja kukal olevat välja ajand, olevat targad (Sr). Kel inimesel on karvane ihu, see on rikas oma ea (V); need inimesed, kel on karvased jalad või ihu, on rikkad (Kr). Mehed ja naised, kel on peenike hääl, on vihased; kel on jäme hääl, see pole vihane (Kr). Sündivate loomade juures jälgitakse hooliga, milline on nende *iga rittil’*. See on koht, kus karvad lähevad lahku. Kel see on poolest selga, sel loomal on pikk eluiga. Kel see on esimeste [jalgade] õlaluude juures, sel on lühike iga. Kel see on silmade või otsa pääl madalamal, see on parem lehm, annab enam piima. Kel see on enam [üleval] silmade vahel, see ei ole hää lehm, kes on pika piimavahega: kui ta jääb kinni (“jätab ära”), siis ta nii ruttu lüpsma ei saa. See joon, mis sigadel on selja pääl, kutsutakse “tagurpidi karv” (*dagaršped’õn kora*). Kõigil sigadel seda ei ole. Neid sigu on vähe, kel see on. Mulle selline siga meeldib, kel on: need olevat vahvad sead, kel on tagurpidi karvad, priskemad sead (Kr).

Inimese enda mitmesugused füsioloogilised protsessid on suureerind primitiivset mõtteviisi ettevaatusele. Juba eespool oli juttu haigutamisest, mispuhul oletatakse kuradit lahtisest suust inimese tungivat (vt. LRU II 160); kurat sellises funktsioonis on muidugi ainult kristlikuks moderniseeritud substituut inimest kahjustavate, haigestavate ja suretavate võõrjoudude asemele. Samuti oli juttu juba eespool kõrva ulumisest, milles on kuulnud nagu surnute häält ja nn. “hingearmu” nõudmist elavalt (vt. LRU II 24). Teiseltpoolt aga seletatakse: kui kõrv heliseb ja teine inimene arvab ära, milline kõrv see on, kas hää või kura, siis see, mis tollal mõeldud, läheb täide (Kr). Kui inimesel tulevad luksud, siis keegi teda mäletab, ja luksud kaovad siis, kui ta suudab ära arvata, kes teda on meenutand

(V). Kui luksutakse kergesti, siis keegi tuletavat luksujat hää poolest meelde, kui tõmbab aga kõvasti, siis saavat vannutud (L). Iseloomustav on ütlus: “Täna õhtul ma luksun niipalju – ei tea, kes mind mäletab (*mä’dlõb*), s.t. meenutab (Ir < Ii). Kui keegi ütleb midagi ja teine aevastab ette ühe korra, siis öeldu ei olevat tõsi; kui aevastatakse kaks korda, siis olevat tõsi (L). Kui keegi mõtleb midagi ja teine “heidab” aevastuse ette, siis mõte ei täitu; kui aevastatakse kaks korda, siis mõeldu läheb täide (Sr). Kui inimene tahab midagi teha ja ta ise heidab aevastusi endale ette, siis sel inimesel ei lähe midagi ta mõtete järgi korda (V). Kui inimene mõtleb midagi ja kui siis voodi, sein või mõni muu asi praksub või mõni teine inimene aevastab, siis inimese mõte ei täitu (Kr). Ka tänapäeva inimesel tuleb ette haigutamist, kõrva ulumist, luksumist ja aevastamist; ka tänapäeval öeldakse sel puhul mõned šabloonilised fraasid, ilma et nende ütelnute primaarset maagilist rakendust enam selgesti mäletataks. Kuid tänapäeva inimesele muutub järjest raskemaks saada aru, kui võrratult tugevamini sellised pisiseigad on mõjund primitiivse mõtteviisiga inimeste igapäevasele elule ja teotsemisele: kui midagi kuulnud ei tule meelde, siis peab sügutama kõrvatagust – siis tuleb meelde (Kr). Kuklasügamine on püsind tänapäevani harrastatava harjumusena, kuid vaevalt seda paljut enam kujutellakse, et algselt selle toiminguga on taoteldud maagilise kontakti elustamist kõrva ja kuulduga. Kuklasügamine sellisena ei ole siis enam ennete passiivne järeldamine, vaid aktiivne maagiline toiming. Sellist aktiivsust on rakendatud rohkesti ka ennustamiseks: kui mõni asi on kadund ära, siis lüüakse pimesilmi sõrmi vastamisi kokku ja mõistatakse kadund asja kohta; kui sõrmed satuvad kokku, siis on satunud mõistatama õiget kohta (L). See olnud karjastel tavaliseks kombeks, kui lehm või lammas kadund metsa: karjane süljand peosse, näidand käega igale poole, löönd siis sõrmega sülje pihta ja järeldand kadund looma asupaika sellest, kuhu poole sülj pitsind (Pr). Kui oodatud mõnd omast merelt koju, siis seletatud lapsele, et tal on pää pääl saiapäts, las katsugu käega; kui siis laps haarand käega otsast kinni, siis merelolija tulnud varsti koju; kui laps katsund kuklast, siis äraolija olnud veel kaugel (L). Niihästi passiivne kui ka veelgi enam aktiivne ennustamine on muutumas järjest üldisemalt vana aja mälestuseks või lastele mänguks, kuid alles äsja olid ajad, kus nõndaviisi täie tõsidusega normeeritigi teotsemist ja järeldati alustatava või poolelioleva töö ja toimingu õnnestumist.

SÜGELUS

Kui suu sügeleb, saab külaleiba (V). Kui suu sügeleb, siis saab suudelda või saia süüa (Kr).

Kui huuled sügelevad, siis saab suudelda (V).

Kui nina(ots) sügeleb, siis saab uut kuulda (Sr, Kr). Kui ninaots sügeleb allapoole, siis kuulatakse surnuid; kui sügeleb niisama, siis kuulatakse uut (V).

Kui põsenukid sügelevad, siis saab nutta (Kr). Kui põsed sügelevad, siis pisarad neid mööda veerevad (V).

Kui silmad sügelevad, siis saab naerda (Kr). Kui pahem silm sügeleb, siis saab naerda, kui parem, siis nutta (Kr, V).

Kui silmakulmud sügelevad, siis saab häbi (Pr).

Kui ots sügeleb, siis saab häbi, ära häbistatud (Kr).

Kui kõrvad sügelevad, siis tuleb vihma (Kr).

Kui pää sügeleb, siis tuleb tuult (Kr). Kui peo sügeleb, siis saab raha (V). Kui pahem peo sügeleb, siis saadakse raha; kui parem, siis tuleb raha anda (Sr).

Kui tüdrukul sügelevat maoots, siis poistel polevat hästi; kui poistel kott sügeleb, siis taas tüdrukul on häda (Kr).

Kui perse sügeleb, siis saab pekka (Kr, V).

Kui jalad (Kr) ~jalakand (V) on sügelemas, siis saadakse tantsida (Kr, V).

Toimingud ja ended suuremate algatuste, soorituste ja sündmuste puhul sisaldavad usundilooliselt nii väärtuslikke sugemeid, et esitan neid alamal rühmiti. Önne ja sigivuse taotelus ilmneb veel selgeid jälgi vanust ohverdamisist, kuigi tavaliselt enam ei teata, kellele ohvriannid on adresseeritud; veelgi tuhmemaiks mandund on vanad palved.

MAJAEHITUS

Raha pannakse nurgakivi alla, et rikkus oleks selles talus (V).

Majaehitamisel pannakse raha kas vundamendi alla või veel enam ahju või pliidi müürisse: vanasti ju siin majadel vundamenti ei olnudki (L, Lnb 620).

Majaehitamisel pannakse esimese posti (*stendar*) või ka *kräm-ba/k* alla, nagu keegi ehitab, raha, harilikult vaskraha. Laevaehitusel pandi samuti raha mastitüviku auku. Kirikute ehitamisel siin

pandud pudel dokumentidega kas nurga alla või altari alla (Kuolka venekirik) või – kõige sagedamini – kirikutorni nupu sisse (V Lnb 878).

Pehme tuulega “said alused keerdud” = esimene palk pandud; kui pannakse külma tuulega, siis maja saavat nii külm kui külm (Pr). Maja alust tuleb teha pehme tuulega, “läänetuulega” (liivis “läänega” tõlgitsetakse tegelikult edelat), mitte põhjatuulega: siis saab soe maja (Sr). Edelatuulega võib maja ehitada, põhjatuulega ei või alustada: siis on külm tuba, ei või kütta soojaks (V). Kui ehitatakse maja ja pannakse alust, siis oodatakse edelatuult – siis saab soe tuba; kui pannakse põhjatuulega, siis tuba on külm; kui ei saa parajasti alust ära panna, siis pannakse edelatuulega vähemalt see esimene kivi, kuhu päale alune tuleb (Sr). Uuele toale (s.t. majale) ei tohitavat põhjatuulega nurki püstitada (“keerda”), siis olevat külmad toad (Sr).

Kui võetakse põlend kohast palke ja tehakse nendega tuba, siis see maja põleb kah ära; Zuonkõ-talu (V) kah on tehtud põlend palکیدest ja ta on põlend kolm korda ära (V).

Nn. “tuleoksaga” puid majaehituseks ei võetud (Kr, Lnb 111).

Kui uuel majal on paaride ülesajamine, siis keedetakse iga kord õlut. Naabrid tulevad siis appi paare tõstma ja saavad tasuks õlut. Siis kui paarid valmis, kinnitatakse ühe paari või muu majanurga külge ritv, mille külge pannakse pärg, “paarivanik” (L, Lnb 663: 14).

Toas tehti laetaladele igäühele nn. topeltrist, sirkliga sisse krat-sides (jutustaja enda majas, mis umb. 60 aastat vana, neid ka talad kõik täis). Nimi tuleb sellest, et rist kahe haru juurdelisamisega nagu kahekordseks saab (L, Lnb 663: 15).

Kui puudel on nn. “tuulepesad” okstes, siis neid majaehituseks ei võetud (L, Lnb 658). Vrd. LRU I 63.

Minu ema ütles nõnda: kui tehakse uut maja ja tehakse esimest korda tuld ja viiakse see uuele tuleasemele, siis peab õhutatama (*gru•õ*) tuld nõnda üles, et suits maha ei tule: siis suits tõuseb ikka üles (L).

RÕIVASTUS

Kui luuakse kangast (“väändakse kangas üles”) ja kui siis kangaspuud kriuksuvad, siis tuleb koelõnga (*kuigõ*) puudus (V).

Kui kuuel on kukkund nõobid ära või kuub on kustki katki, siis teda ei või seljas õmmelda: siis inimese nahk sellel kohal ei kasva ega veni, nii et inimene jääb siis kõveraks (Kr).

Riideid ei või seljas paigata: siis on hirm (V).

LOOMATAPP

Loomi võidakse tappa ainult teatud tuulega: muidu liha läheb rikki (V, Dzimtenes Västnesis nr. 235, 1914). Põhjatuulega loomi ei tohita tappa, vaid peab olema pehme tuul: muidu liha ei kee pehmeks ja keeb suur tükk pisikeseks kokku (Pr). Sigu ei tapeta põhjatuulega: siis on kõva liha, ei jõua ära keeta ja palju küpseb kokku, jääb vähemaks (Kr). Kui tapetakse siga, siis peab olema kah edelatuul; põhjatuulega ei või tappa, sest siis liha kargab katlas kokku, kantsakas jääb liig väikseks; lestadega on nõndasama (V).

Kui tapetakse lammas või siga või lehm maha ja kui lõigatakse jalg küljest ära, siis peab löödama äralõigatud jalaga kolm korda sinna pihta, kus on lõigatud; ja südame küljest kaks lestakest tuleb lõigata ära, visata katuse pääle ja ütelda: kasvage suured lambad või lehmad või sead – siis nad kasvavadki suured; kui aga koer saab süüa ära need kõrvad, siis on väiksed loomad (V).

Kui tapetakse siga maha, siis lõigatakse sabaots natuke ära ja visatakse katusele: siis kasvavad teisel aastal taas suured sead; ja kui lõigatakse (“ruunatakse”) jälle põrsaid, siis visatakse munad katusele, las kasvagu suured sead, nii kõrged nagu katus (Kr).

Kui tapetakse kult maha, siis tuleb lõigata enim munakott ära: siis tal pole enam haisu juures ega kõva liha (V).

Kui tapetakse vasikas maha ja keedetakse pääd, siis võidakse veel nõnda teha, et see pää möögib: võetakse kärnkonn ja pannakse salajas pää sisse; kui see kärnkonn siis karjub pääs, muud mõtlevad, et vasikas möögib (Kr).

KÜND JA KÜLV

Kevel kui maakündja läheb esimest korda maad kündma, siis esimesest mättast tuleb võtta peotäis maad (s.t. mulda), nii et kündja ei näe, ja siduda siis närtsu sisse ja panna talli (*resp.* lauda) või toa lae alla üles, ärgu olgu kärbsed ja putukaid (L).

Maad, kus on palju juuri, olevat vaja põhjatuulega künda: siis juured kaduvat ära (Sr).

Kevadel, kui nähakse esimest sitikat, siis tuleb vaadata tema jalgu, milliste jalgade juures tal kõige enam on lapsi: kui on esimeste jalgade juures enam lapsi kui mujal, siis saab esimene külv kõige parem; kui keskmiste jalgade juures on kõige enam lapsi, siis keskmine külv on kõige parem, ja kui tagumiste jalgade juures, siis tuleb viimane külv kõige parem (V). Kui sitikal esimeste jalgade juures on pisikesed pojad, siis on esimene külv hää; kui tagumiste jalgade juures, siis hiline külv on parem (Kr).

Kui kevadel minnakse naabri põllul kündma, siis peab salamahti minema kündja selja taha. Ja kui esimene mätas kukub, siis pistab sellest kolm korda liiva omale tasku. Sel teel saadud liiv on väga mõjuv rohi kärbestele, kirpude ja muude putukate vastu. Kündja ei tohi aga vargust märgata, harilikult ta nii teebki, nagu ei märkaks ta midagi (Ii, Lnb 636/7).

Põhjatuulega ei tohi künda ega külvata: see on kuiv tuul, kuivatab maa ära, nii et külvates ka vili ei idane. See käib kevadise künni kohta. Sügisel aga peab küntama põhjatuulega, vanas kuus, reedel. See on eriti tarvilik, kui on juureline maa, heinaga läbi kasvand: siis juured kuivavad heintel ära. (Kr, Lnb 171).

Kanepit tuleb külvata kaheksandal külvinädalal: siis kasvavad hästi ega suge umbrohtu. Kui külvab kümnendamal nädalas, siis hein väga kasvab (L, Lnb 940: 14).

Lina külviaeg on 8.–9. nädalas, ka 12.-s. Kui külvatakse kümnendas nädalas, tekib palju heinu sisse. Külvinädalaid arvatakse vana kalendri järele, lugemine läheb tagant ettepoole. Lina külvatakse noores kuus õhtul, vanas kuus hommikul: tuleb paremini üles (Sr, Lnb 811).

Odrad peab külvatama kümnendal, üheksandal ja kaheksandal nädalal: siis nad kasvavad hääd – on suured pääd, väiksed varred, ei lange maha (V).

Kümnnes külvinädal (*küla-nädi'*) on heinanädal; siis ei tohi kartulaid “istutada” ega vilja külva: siis kasvab palju “heina”, resp. umbrohtu (V).

Kui kümnendal külvinädalal on vihma, siis on heina niitudel ja põldudel küllalt, kui aga vihma ei ole, siis heina saab vähe (V).

Kui lepad on urbi täis, siis saab palju vilja (V).

Külvama hakates vanad mehed ikka esimese peotäie viskasid üle õla lindude jaoks. Seemet külviks võetakse alati rohkesti kaasa, et ei tuleks seemnest puudus, mis ennustab siis ka leivapuudust. Ennem võetakse seemet veidi rohkem kaasa kui tarvis, et jääks

järele natuke: see võib tuua endaga viljaküllust löikusel (Ir < Ii, Lnb 558).

Kui minnakse külvama, siis võetavat aidavõti, lastavat läbi püksireie ja üteldavat, et nii suureks ainult las kasvagu õlg ja pää täis (teri): kui kasvab väga pikk õlg, siis viljapää on nõrgem, ja kui selline madal keskmine õlg kasvab, siis pääd on õiged (L). Jutustaja äi ise teind aina nõnda.

Peoga visatakse kolm korda soola sisse, kui seeme on kotti valatud, siis "heidetakse" rist pääle, las Kristus Jeesus seisku ise juures, las kõik rahed, tuulis-pääd (*pujkõd*), ussikesed ja putukad pöõrgu ära, õnnistagu oma leiva ja soolaga (V).

Kui külvatakse, siis visatakse kivi maha, peaaegu nii suur kivi nagu käsi (s.t. rusikas) – siis see kasv, mis säääl kasvab, see vili on kõik hää, rasked pääd, ei ole tuulepäid, mis on tühjad, kõrgele üles tõusnud (Pr). Kui minnakse külvama, siis esiteks visatakse kivi ja üteldakse, las vili seisku nii nagu see kivi, et säääl keegi ei või teda puudutada ega ära toimetada (Pr). Kui minnakse külvama, siis võetakse kivi ja visatakse enne seemet kivi maha: siis torm ei vii välja ja linnud ei söö ära, siis [tera päädes] seisab sees nagu kivi (Pr). Kui minnakse külvama, siis visatakse väike kivi sinna maa (*resp.* põllu) nurka, kust hakatakse külvama, sest et linnud ei minevat siis juurde, ja üteldakse, las terad olgu nii nagu kivi linnu suus (Pr). Kõik neli notiitsi põlvnevad samalt eidekeselt eri aastail ja demonstreerivad suurepäraselt teatud motiivi variatsioone juba üheainsa tradeerija vahendusel. Jutustaja ise on näind sellist kiviviskamist nooremana küllalt.

Seda ütles vana Kāp-talu (L) peremees – kui minnakse külvama, siis tuleb nõnda ütelda – kolm peotäit võetakse kõige enne – kui visatakse või külvatakse esimest peotäit, siis üteldakse nõnda: see on santide (s.t. kerjuste) jaoks; kui teist peotäit külvatakse, siis üteldakse: see on lindude jaoks, ja see kolmas peotäis ja kõik muu, mis säääl on, see on minu enda jaoks (L). Esimene peotäis visatud külvates vanasti tagasi lindude jaoks (Ii, Lnb 1003). Kui minnakse külvama, siis visatakse kõige enne üks peotäis jumalale: see on see kasvataja; teine sandile, siis iseendale (Sr). Kui minnakse külvama, siis visatakse üks peotäis kõige enne isa kätte, kes üleval on, siis lindudele teine peotäis, siis santidele, siis iseendale (Sr). Lindude jaoks, teekäijate jaoks, juutide jaoks, mustlaste jaoks pannakse, kui külvatakse, nende jaoks kah külvatakse üks peotäis ühe jaoks, teine teise jaoks (Pr). Kui minnakse külvama, siis visatakse peo-

täis lindudele; üle õla visatakse kadedaille ja nõnda (V). Eelmised notiitsid on esitatud külade järjekorras, et demonstreerida teatud motiivi variatsioone kohast kohta, kusjuures selgesti võib jälgida, kuidas tradeerijate erinev elutunne ja usuline hoiak kallutab esimesi peotäisi mitmeti adresseerima.

Kevadel, kui külvatakse maha viimased odrad, siis keedetakse seasaba, et odral oleksid sellised suured pikad pääd nagu seasavad (Kr). Kui otra külvatakse, siis peab keedetama seasaba külvajale, et odrapää oleks nagu seasaba (Kr).

Linad peab külvatama siis, kui kadakad õitsevad (Kr). Kui külvatakse linu, siis külvatakse sellise tuulega, et väga palju heina (s.t. umbrohtu) ei kasvaks sisse; tuule järgi vaadatakse, et nad kasvaksid ka pikad (V).

Kui minnakse kartulaid “külvama” ~“istutama”, siis peab keerutama selg vastu põhjatuult ja visatama esimene kartul põhjatuulde: siis kasvavad suured kartulad (V). Kui minnakse kartulaid külvama ja võetakse esimene kartul, visatakse vakku, siis see peab visatama põhja poole ~tuulde: siis kasvavad jahused ja suured kartulad (V). Kartulaid põhjatuulega ei külvata: siis on kõvad kartulad, siis ei keedeta neid ruttu ära (Kr).

Kui külvatakse kartulaid, siis vaadatakse, et taevas on selline kirju, pilvine: siis saab jahuseid kartulaid; selge taevaga kasvavad vesised kartulad, siis vanarahvas üldse neid ei “külvand” (Kr).

Kui külvatakse kartulaid, siis ei tohita kusta: siis on vesised kartulad; vaid tuleb lõbusalt tantsida, kui on külvatud ära: siis kartulad kasvavad lõbusalt (Kr).

Hobusesitt üleüldse pole kartulaile häa: siis on kärnased kartulad (V).

Kui külvatakse ube, siis on vaja va rābaldund riideid selga: siis ubadel on palju kaunu (V). Kevadel, kui külvatakse ube, siis peab tõmmatama vanad narmandavad püksid jalga, et saaksid hääd kaulalised oad; kuid peeretada ei tohita: siis ei keedeta ube pehmeks (V).

Kui minnakse kaalitaimi istutama, siis peab murtama juure ots maha ja pandama maa sisse, et kasvaksid suured kaalid; kui seda ei tehta, siis kasvavad sellised piklikud kaalid ja väiksed nagu porgandid (V).

Kui minnakse kapsaid “pistma”, siis visatakse kivi kapsamaale ja üteldakse, las kasvagu nii kõvad kapsapääd nagu kivid (L).

Kui külvatakse sügisel [rukist], siis peremees on pistnud pussi peenrasse, maa (s.t. põllu) veerde. Ja nüüd ta võtnud kuue (“hame”) taskust soola ja tuhka ja teri ka seas. Ja siis ta heitnud põlvili maha ja ütelnud: las see taevaisa kasvatagu täis põld, nagu ma võin oma taskust täis panna (~ nagu ma oma taskust täis olen pannud), nagu ma olen maha visand sest viljast. Ja siis ta tõusnud üles ja ütelnud vastu kuud (s.t. kuule) nõnda: ära sa pigista mu vilja ära, mis mul nurme pääl kasvab! Ja päevale (s.t. päikesele) ta ütelnud: ära sa anna nii palju vihma, et ta ei mädane ära ja et hein (s.t. umbrohi) ei kasva läbi. Ja siis ta ütelnud: nüüd siis jumala abiga ma siis nüüd viskan oma terad jumala kätte, las nüüd jumal kasvatagu ja seisku juures (Ii).

HEINA JA VILJA KORISTAMINE

Kui minnakse heina niitma, siis vanasti poisid ja tüdrukud tõttasid, kes varem sai viia ühe sületäie heina küüni: kui poiss sai viia varem, siis lehmadel on puhtas härjad ja märadel hobused (s.t. täkkvarsad) ja lammastel oinad; kui tüdruk saab viia ennem, siis sünnivad taas puhtas lehmad ja märad ja lambad (Kr).

Malku pannakse nüüd kuhja pääle kuus või suure pääle kaheksa, kuid vanasti pandi umbarv – seitse, viis ja kolm kah, kui kuhi oli väike (Pr).

Kui vanarahvas läheb vilja kokku panema, siis võetakse esimene vihk, mis on hunikusse seotud, ja tõstetakse kõige esiteks põhjatuulde, kui hakatakse hakke tegema: siis hiired-rotid ei minevat hakkide alla vilja sööma, põhjatuul on neile vastu (Kr). Kui hakatakse vilju rõuku panema, siis esimene sületäis pannakse põhjatuulde: siis hiired ei lähe rõugu alla (Kr).

Kui vilja esimest korda veetakse, siis sai pandud tara vahele peotäis vilja, selline vihk, ärgu kasvagu hein (s.t. umbrohi) vilja sisse (L).

Kui vilja veetakse küüni, siis esimene sületäis visatakse küüni põhjatuulde: siis rotid-hiired ei lähe taas vilja sööma küünis (Kr).

Jutustaja ema pole kunagi lasknud rehaga koormast kõrsi maha riisuda. Üksikud kõrred, mis viljakoormast rippuma jäävad, peab ära korjama kätega, mitte kunagi rehaga. Sellejuures on vahe: rukikoormat riisudes pistetakse mahariisutud kõrred sealsamas käega koormasse tagasi, et rukis kevadel ei äparduks, s.t., et kevadel tuul juuri välja ei puhuks, et liivane muld juure ümbert ära ei lä-

heks. Ka odrakoormat riisutakse kätega, kuid tagasi ei panda, vaid maha: siis oder kasvab nagu hunikusse lossi, s.t. oder kasvab nii hea, et võiks langeda maha raskuse all (Kr, Lnb 172).

Kui hakkab heinu kuhja ja küüni panema, siis igatüks, olgu naine või mees, kahmab roast (s.t. saost) heinatuusti ja jookseb sellega kuhja või küüni poole, katsudes oma peotäit visata sinna esimesena. Kui ette jõuab mees, sünnivad järgneva aasta, *resp.* talve jooksul kõik või vähemalt enamik loomi isaseid, kui aga naine või neiu, siis emased. Kui heinalisi on palju koos, siis tekib kohe kõva võistlus, kus iga viguriga katsutakse teist tahapoole jätta (Ir < Ii, Lnb 701: 1).

Kui võtta vikat ja tõmmata selle terast üle heeringaga või heeringapeaga pikki tera ninast kannu poole, siis see vikat enam ei võta, olgu ta kui hästi rihitud ja teritatud. Tema arstimiseks tuleb lainata teise mehe käest vikatiluisk ja luisata sellega, siis läheb kohe paremini. Veel parem, kui saab äratelijja enda luisu võtta. Üldse on alati hea, kui vahel lainata teiselt luiska, siis kohe on nagu teine tera ees (Kr, Lnb 180).

Vanast ajast olla pekstud ka koodiga, mõisarehedes, rehealuses. Seda toimetatud ilusati taktis, lauluga, nagu veel jutustaja vanaisa, kes surnud sõjaajal Eestis 99 a. vanuses, seda ise kaasa teinud. – Ir < Ii, Lnb 165.

Mida vaid tehakse, kas heinu, linu, rukist jne., siis alati, kui viimne peotäis on tõmmatud või vikatiga “rajutud” viimast korda, siis kõik on ühes hunikus koos ja karjuvad: haarake nüüd jänes, haarake nüüd jänes kinni! Siis visatakse vikatid ära, üks kukub maha ja ütleb, et ta on haarand jänesel saba kinni, kuid kukkond maha ja jänes joosnud ära. See komme on jah siin, üteldakse, las püüdku jänes (Kr).

Rukki “rangid” (*pa/gō*) väänab inimene endal ümber keskpaiga, kui rukis on ära niidetud, ja tuleb nõnda koju, et alati oleks rukkileib kõhus (Kr).

Kui reht peksti, siis alati joosti kolm korda ümber rehe ja vilistati, las tuuleema tulgu tuult andma, nõnda et saab tuulutada reht välja. Rehe ukse vahel mitu-mitu korda sai vilistatud. Ja putru keedeti, uudsejahust putru, viidi tulbale, vilistati kaks-kolm korda, las tuuleema tulgu sööma (Kr). Vt. ka LRU I 64–65.

Kui hakatakse reht peksma, siis mõni pani soola sinna rehevilja sisse, mõni pani tuhka peoga kaks-kolm peotäit, mõni taas pani niisama kokkumässitud vilja sisse, visati peksuvilja sisse, ei tea, kust võetud. Ja kui nüüd olnud pekstud, siis peremees võtnud kolm

peotäit pekstud vilja, võtnud puhtaid teri, rukist, ja läind õhtul põllu pääle ja visand kolm korda üle kura õla vasta põhjatuult, olnud ise vagusi, pole ütelnud midagi. See olnud kõik vana usk (Ii).

PAAT

Paadiehitamise aeg on kevadel; märtsis hakkab tegema, aprillis saab valmis, kalastuse alul. Paadipuude raiumisel on maksvad samad tähtajad mis muude tarbepuude kohta, nimelt okaspuud noores, lehtpuud vanas kuus: siis on vastupidavamad. Tarbepuudel on hea, kui raiub "hommikupoolse tuulega": siis ei sigine neisse ussid. Paadilaudadesse ussid küll niikuinii ei lähe: tõrv peletab neid eemale. Tormist murtud puud või ümberlangenud puud ei või paadi juures tarvitada, ka mitte oksakestki niisuguse puu küljest kalamees ei vii koju: kui niisugust puud on paadis, viskab torm ka paadi ümber. Kui raiutakse puud (õigem saetakse praegusel ajal) paadikiili või paadilaudade tarvis, siis vaadatakse hoolega, kuidas ta langeb: kui tüveots langeb kännust hästi kaugemale, siis saab kiire sõiduga paat (L, Lnb 981/2).

Kui puu raiumisel langenud ettepoole maha, siis loetud ta heaks, edasiminevaks paadipuuks. Kui langenud aga tahapoole, siis usutud, et niisugusest puust paat saab aeglase sõiduga, ja jäetud puu sinna paika maha. Niisuguseid suuri puid vedelevat İra pool praegugi metsades veel palju. See raiskamine sundinudki parunisi metsakeeldusi maksma panema (İr < Ii, Lnb 83).

Kui puudel on nn. tuulepesad okstes, siis neid paadiehituseks ei võetud (L, Lnb 658). Vrd. LRU I 63.

Kui mehed läind metsa paadipuid raiuma, siis löönd kirvega mändi, las ta surgu ära; siis nad saagind, ja kui puu kukkund ettepoole maha, siis see olnud paadi jaoks hää; kui ta läind tagurpidi, siis pole hää, siis seda ei võetagi paadi jaoks, sest paat ei lähe kergesti edasi (Kr).

Kui minnakse metsa paadi kaarpuid raiuma, siis tuleb puu enim kirvesilmaga maha lüüa (s.t. tappa) ja alles siis raiuma hakata, las ta magagu põhjas, kui ta tuuakse randa vee sisse (V).

Kui puu raiumisel langend ettepoole maha, siis peetud teda hääks edasiminevaks paadipuuks, kui langend aga tahapoole, siis usutud, et sellisest puust paat saab aeglase sõiduga, ja jäetud puu sinna paika maha (Ii, Lnb 83).

Paadiehitamisel vanasti pandi paadi tagumise “sarve” sisse 15–20 kopikat hõberaha; pandi ka elavhõbedat mõnikord, jälle paadi “sarve” sisse, et paati ei saadaks ära nõiduda (L, Lnb 620: 7).

Kui tehakse uut paati, siis pannakse põhja ja *vadmõl* (tääv) vahele raha, et võidaks paadiga enam teenida, et ta oleks õnnis (Sr). Paadi kiili alusesse pannakse raha (Pr).

Kui esimest korda veeti paat kevadel [rannakünkalt] maha, siis pandi kirves ette, las paat mingu säält üle: siis teine ei nõiu teda ära (Pr).

Kui paati aetakse merre, siis ta on alati tagurpidi, siis peab keerutama teda ümber päripäeva: siis kõik õnnestub hästi (Ir).

Liiaks täislaetud paat pole kunagi õnneks, vaid õnnetuseks (V).

VÕRGUD

Kui vanarahvas paikas võrke ja lapsed sattusid üle astuma või ka suur inimene, siis pahandati väga ja üteldi: “Teist korda seda enam ära tee! Ja kui sa hakkad ise töötama ja sul tulevad lapsed, siis ütle nendele kah, ärgu nad seda tehku!” Neil oli selline usk, et siis ei lähe kalu sisse, siis võrk on “ära ratsutatud” (L). Kui paigatakse või koetakse võrku, siis üle võrgu ei tohita astuda: siis kisutakse teda väga katki (Kr). Kui võrke koetakse või seatakse neid kevadel sisse või paigatakse, siis ei tohita astuda üle võrgu: muidu kisutakse ta meres katki (V).

Kui koetakse võrku, siis ei tohita süüa: muidu rotid söövad ta ära, kui võrk saab valmis (V). Kui süüakse, siis võrku ei tohita kududa ega paigata; kui süüakse, siis rotid söövad ka selle võrgu ära; ma koan ja sina tood õuna või porgandi ja annad mulle süüa, siis süüa ma ei tohi (V).

Kui uus võrk viiakse esimest korda randa, siis pannakse ta koti sisse ja riputatakse soolaga üle, ärgu kadesilm mingu üle ja ärgu nõidugu võrku ära (Kr).

Kui võrke seotakse, siis ei tohita minna kalda poolt mööda, vaid peab mindama maa poolt: muidu pole hääd õnne (V). Kui minnakse võrke siduma paati, siis ei võida viia neid ümber [paadi] tagumise otsa [mis asetseb mere poole], vaid peab viidama ümber paadi esimese otsa [mis asetseb maa poole]; kui viiakse ümber tagumise otsa, siis kisutakse võrgud sel ööl katki (V). Kui minnakse võrke “heitma”, siis ei tohita minna ega võrku viia ümber paadi tagumise otsa, mis on mere poole lähemal, vaid peab mindama alati eestot-

sast: siis olevat õnne, ei kaotatavat võrke ära (V). Jutustaja tegevat ise alati nõnda, kuid seda kujutelma tal enam ei olnud, et võrgu eest mere poolt möödaminemisega ta teeb maagilise tõkke, mis suleb kaladel sissepääsu võrku.

Kui võrgud kuivavad vabede otsas, siis ei tohita võrkude alt läbi ronida: muidu kisutakse võrk katki, kui "heidetakse" merre (V). Vanarahvas pidand sellest "usust" väga kinni, kuid nooremad ei pidavat enam.

Kui minnakse võrke maha võtma, siis ei tohita rutata ega joosta: siis tuleb tuult ja jääb tormiseks (V).

Kui nõid nõiub võrgud nii ära, et kalad ei lähe enam sisse, siis peab võetama nõia jälgedest kolm peotäit liiva ja riputatama seda nõiutud võrkudele: siis kalad tulevad taas võrku (J. Bandrevičs, Baltijas Jūrnieku Kalendars 1891 gadam 117, nr. 28).

KALAPÜÜK

Kalapüügil käiakse kahekesi ja ka rohkemagi arvu osanikkudega. Kaldale jõudes jagatakse siis saak ühetasa ära. Harilikult on omanikke kaks. Siis pannakse kalad kahte hunikusse. Võetakse kolm umb. ühesuurust kala ja visatakse ühte hunikusse, siis teine kolm sama suuri teise hunikusse. Kui kõik on jaotatud, siis heidetakse liisku. Üks võtab kala, paneb ta kahe huniku vahele, saba ühe, pea teise huniku poole ja küsib siis teiselt, kes seljaga sinna poole seisab: "Kellel on pää ja kellel on saba?", mispeale teine siis vastab, kummat ta tahab. Nii hoitakse pettus ära.

Mõni aasta tagasi olnud Īras üks läti poiss ja liivi poiss, kes koos hakanud lesti püüdma suvi läbi. Esimest korda kalu hunikutesse jagades katsunud lätlane kõik rasvasemad lestad oma lähemale hunikusse visata, arvates, et see temale saab. Kui aga jagamine lõpnud, hüüdnud liivlane kellegile kaugemal paadis seisvale rannamehele: "Kelle on pea ja kelle saba?" pannes kala kahe huniku vahele. "Saba on Peetri," vastanud võõras mees. Tulnud välja, et lätlasele juhtunud just kehvem hunik. Ta vaielnud küll vastu, et ei saa oma hunikut ära anda, kuid pidanud järele andma. Sestsaadik vaadanud ta alati suure hoolega, et mõlemad hunikud saaksid just ühesarnased. – Ir < Ii Lnb 1/2.

Kui kevadel esimest korda minnakse merele kalu püüdma, siis visati kopik merre; kui raha ei juhtund kaasas olema, kisuti mõne riide küljest tükike ära ja visati merre ohvrianniks (*zied* – vt. LRU I 114–117). – L, Lnb 620.

Kevadel, kui leitakse esimest korda sitikas, siis peab vaadatama, kuipalju tal lapsi on ja kus need on; kui kõik lapsed on ees [s.t. esimeste jalgade juures], siis on “üleval” [merel] kalapüük [soovitav]; kui lapsed on enam tagumiste jalgade juures, siis kalapüük on ranna ligidal, ja kui igalpool on ühepalju, nii hunikuti ära segatud, siis tuleb kalapüük kogu merd mööda ühtlaselt; mida enam on lapsi, seda enam on püüki (L).

Kui pihelgad palju õitsevad, siis on palju püüki; kui õied on ladvas, siis püük on ülal meres; kui õied on igalpool, siis kalad on igalpool merd mööda (L). Kui ühel suvel ei ole pihelgamarju, pihelgad ei õitse, siis teisel suvel (~aastal) ei ole püüki (L). Kui pihelgamarju on palju, siis pole hääd püüki ja siis paljudel tüdrukutel on lapsed (Kr).

Kui minnakse esimest korda merele, siis pritsitakse paati soolaga ja üle paadi veere raas merre visatakse kah (Sr).

Meie vana tegi küll nõnda, kui ta läks [kevadel] esimest korda lesti püüdma (“vadale”), siis ta pani vana kinda vada kotti, et oleks palju lesti (V).

Kalamees ei tohi oma jalgu pesta enne, kui ta on oma võrgu merre heitnud; kui ta peseb ennem, siis ta peseb kogu oma õnne ära (V).

Kui minnakse merele, siis ei tohita jalgu kängida püsti, vaid peab istutama, las kalad pugegu sel öösel võrku sisse (V).

Kui must vares on ranna pääl, siis kalamehel saab olema palju silke pütis (Kr).

Kui heidetakse võrke [merre] ja kui siis kajakas läheb üle võrgu, siis saab olema püttide viisi kalu võrgus; kui aga ei lähe, siis on väike kord (V). Jutustajal endal kajakas lennand kord nõnda üle võrgu, ja temal olnud korraga kalu enam kui kellelgi teisel.

Kui minnakse merre ja laine lööb vastu paadi tagumist otsa, siis tehakse suuga “mts-mts”, imedes sissepoole kinnipigistatud huultega, nagu tehakse seda hobust ajades, las paat mingi edasi: laine-löök olevat nagu piitsahoop, laine oleks nagu piits, mis ajab paati tagant; siis suuga kalamees nõotab teda omalt poolt (L, Lnb 943, nr. 23).

Kui pöördakse ülal [merel] paati ümber, siis peab keerdama sel ajal, kui murdlained ehk nn. keerjad on läind ära: siis nad ei võta ära ka harjadelt [s.t. veealuste luidete tippudelt]; kui keerdakse aga siis, kui murdlained võtavad ära [s.t. keeravad paadi kumuli ümber], siis nad paiskavad paadi ka harjadel [vett] täis (V).

Kui tullakse võrkudeheitmiselt randa, siis peab pistetama kõik pulgad ("tollid") pardasse, las kalad pugegu hästi võrku; kui seda ei tehta, siis hommikul kõik võrgud on tühjad (V).

Kui tõmmati võrgud välja, siis visati mõni peotäis silke kajakaile (Sr).

Esimest korda kalalt tulles visatud kala tagasi merre: muidu kalaõnn on võetud välja (L).

Igal aastal, kui minnakse esimest korda merele, siis igast sordist kala, olgu nüüd silk või lest, seda ei võida ära anda: siis kalu pole kunagi, siis neid on vähe; esimene saak on vaja hoida iseendale (Kr).

Kui kala tuuakse rannast koju, valatakse tonni ja vett pääle, kui siis kalad podisevad (*resp.* mulisevad), siis saab kalu veel küllalt; kui ei podise, siis kalu ei saa (L). Kui pestakse kalu ja valatakse neile vett pääle, kui nad siis mulisevad, siis saab veel palju kalu; kui ei mulise, siis kalu enam ei saa (V).

Kui antakse kassile silku ja ta hakkab savast sööma, siis sel sügisel kalu enam ei saada; kui aga hakkab pääst sööma, siis on silku lobinal (L).

Esimesed kalad, mis saadi, tuli otsekohe ära küpsetada ja ära süüa; need kutsuti külmtõve-rohuks (vt. LRU III 237): siis sel aastal ei ole külmtõppe jäämist (V).

Meil on selline suur kalakärbes siin rannas; kui see tantsib ja jookseb mööda toaveeri ja kalarapenduskohas lendab ühele poole ja teisele poole väga kärmesti, siis vanarahvas ütleb alatasa, et nüüd tuleb hää püük (L).

Kui sügisel kärbes tükib kõrva juurde, toob nagu sõnumit, teadet, siis tuleb kõva püük (L).

Kui lestarte palju lendab karjakaupa, siis suvel on hää lestartepüük; need on väga suured parmud; tänavu suvel neid ei olnud – ja lesti kah ei olnud (L 1923, Sr).

Kui tõmmatakse lesti ja lestad karjuvad, siis lestad kaovad ära; ja kui pikne müristab, siis kah ei ole lesti (V).

Kui veetakse lesti ja lesti on palju, kui siis pikne kord müristab, siis lestad on puha nagu luuaga ära pühitud sel päeval (V). Kui pik-

ne müristab, siis lesti võib olla kuipalju tahes meres, kuid vadaga neid kätte enam ei võida saada: siis nad puha lähevad liiva sisse (V).

Kui lestakirjad on ranna pääl, siis lestad on kalda ligidal: lesta-kirjad on rannaliivas kalda ligidal sellised liivamullid (L).

Silkude järele tulevad kilud, nende eel käivad ennustajatena kilu-silgud; kui kuldseid kilud tulevad esimest korda, siis saab kilusid; kui on püütud nädal või nõnda ja kui siis jälle hakkab tulema kuld-seid kilusid, siis öeldakse, et nüüd kilud hakkavad kaduma, et see sats on nüüd läbi (Pr).

Kui kuldkala on hommikul võrgus, siis saadakse veel palju kalu; kui neid on aga ainult kaks-kolm silm silma juures [võrgus], siis kalu ei ole enam selles vees, siis nad on juba kas madalamal või ülemal (V).

Kui kilud või silgud on hommikul, kui veetakse võrke välja, silm silma juures üksteise kõrval, siis nad selles vees enam ei ole (V).

Kui on silmavõrgud ja kaks kala on pugend silmadesse sisse nõnda, et mitte üks silm pole vahepääl tühi, siis kalad teisel ööl ei ole enam selles vees, siis peab mindama teise vette (V).

LAEV JA MERESÕIT

Kui vanasti hakati laeva ehitama, siis pandi kohe laeva sarve või tagumise täävi (*vadmõl*) alla suur nõel ja murti sel silm ära; pandi silmata nõel ja raha kah mõni kopikas selle otsa alla põhja; põhjas on auk, sinna sisse pandi; silm murti ära sellepärast, ärgu eihüva (*resp.* kurat) saagu kohta, kuhu ta võib sisse ronida, varju leida (Sr).

Laevaehitamisel pandud raha kiilu sisse; keegi pannud suurele laevale kümme rubla kuldraha, teine kuulnud ja raiund selle välja *vadmõl'õst* (Sr).

Kui sõidetakse mere pääl ja hakatakse oksendamata, siis tuleb juua merevett: siis oksendamist enam ei ole (Kr).

Kui meremehed purjetavad piki merd ja kui on vaga ilm, siis vaja visata täi merre: see teeb tuult, sest et ta ei või paljut ronida; kuipaljut laine teda viskab, niipaljut ta saab. Kui aga on väga suur tuul, siis vaja visata kirp sisse: siis ilm jääb vagaks, sest et kirp võib hästi hüpata; lainetusega ta nii hästi ei või kui vaga merega (V). Jutustaja katsetand ise suvel 1921 ja viind suure tuulega kirbu saunast merre – meri muutundki vagaseks.

Kui mehed olid Saaremaal, siis naised tõid külakaevudest vett ja valasid mõne talu kaevu, mis oli maa pool, las tuul tulgu merest. Ja kui minu isa oli Riias ja tuul oli vastu, siis vanaema läks kõrtsi kaevust vett võtma ja valas meie kaevu (Ir). Tuuletegemisest pudruohvriga vt. LRU I 64.

Kui madrused tahavad, et laeval saaks pikk reis ja nad saaksid enam raha kuupalga viisi, siis nad viskavad vana luua laevale ette vee sisse, ärgu laev mingu enam nii libedasti ega kergesti edasi, las ta olgu, nagu oleks luud tal taga (Sr).

Laeva hukkamise eel rotid lahkuvad laevast, kuid küllalt laevu hukkunuvat ka ühes kõigi rottidega (Ii).

MEREMEESTE RISTSED

Noored, kes esimest korda Mutri-kulni juurest läbi lähevad Sundist välja Kategati sisse, need saavad seal entseldatud. Nad peavad maksma. Saab tehtud kaks puust nuga. Üks on kallim, teine odavam, üks oli hammastega, teine tasane. Siis see vanamees tuleb laevale, tuleb sinna habemeid ajama, see Kuln, see Mutri-Kuln, selle omad need noad ongi. Nüüd võid anda – kui tahad hammastega, siis tuleb vähe maksta, ilma hammasteta on kallim. Selline nali oli.

Ei ole kahtlust, et töötamise ja teotsemise võtted ja normid baseeruvad vanul usulistel arusaamadel ja kujutelmadel. Kuni teatud toimingu maagilis-usuline mõtestamine säilib, püsib ka toimingu elujõud, kuna sekundaarseks kombeks ja arusaamatuks tembutamiseks tuhmund toiming hakkab aegamööda järjest rutem manduma. Liivi rannikul uskumusi ja kombeid küsitelles sattusingi sageli vana põlvest põlve tradeeritud pärimuse murdumismomendile: paljud “uskusid” ja otse nõudsid kommete täitmist, teised nagu kahtlesid nende mõjus ja väärtuses, kuid toimisid siiski veel vana harjumuse kohaselt, kolmandad ei uskud enam mitte ja hülgasid endised toimlemise ja teotsemise normid, mõnitasid nende täitjaid või olid need lihtsalt juba unustand. Kuna uusi norme ega traditsioone vanade asemele ei olnud kristalliseerund, siis tunduski üleminekuajastule iseloomustavat ebamäärasust, juhuslikkust ja hüplikust teotsemises. Ühiste normide ja arusaamade purunedes lagunevad ka vastastikused suhted ja ühisüritudused, külamiljöö kaotab oma harmoonia ja ühtluse, elu muutub näiliselt nagu individuaalsemaks, kuigi sisuliselt küll mingit individualismi tõusu ei saa kons-

tateerida. Eriti hoomatav on eetiline laostumisprotsess teotsemises ja suhtlemises. Vana usuline baas on murdumas või juba murdunud, kuid seda ei ole asendamas uut kõrgema tasemega väärtusteadvust ega mingit terviklikuks süsteemiks viimisteldud maailmavaadet. Nagu kristluse mõju rahvaeetikale on suhteliselt väike vanemate paganlike pärimuste taustal, nõndasama äratub tähelepanu, et ka uueaegse koolihariduse mõju vanade ebausutembutuste pareerimiseks või ratsionaliseerimiseks on suhteliselt üsna nõrk. Selletõttu ilmnebki mitte ainult eetilise, vaid üldse vaimse degeneratsiooni tunnuseid niivõrd rohkesti, et vaevalt nendest saadakse enam üle ainult oma koduste jõududega. Mida enam loomingupotentsiaal nõrgeneb, seda rutem kiireneb liivluse väljasuremisprotsess. Eesti ja Soome vaimne abi on selleks liig jõuetu, et tõkestada või pidurdada väljasuremist, kuna lätlased kasutavad juhust ümberrahvustamiseks ja liivlaste endassesulamiseks, mis nähtavasti annabki võrratult paremaid tulemusi kui sõnakõlksuline hõimutöö.